

ELS BORJA: LA HISTÒRIA ABANS QUE EL MITE

Joan F. Mira

 A HISTÒRIA DE MÉS CENT ANYS DE FAMÍLIA BORJA ÉS, SENSE llegenda ni mite, una peripècia que seria difícilment imaginable si no fóra del tot real: una família de la petita aristocràcia valenciana que en menys de mig segle dona dos papes i una dotzena de cardenals a l'Església Romana, que ocupa durant llargs anys el centre del poder de la mateixa Església –que és tant com dir el centre de la Roma i de l'Europa renaixentista–, que casa els seus fills (fills de papa!) amb membres de les més altes famílies regnants, que es converteix en protagonista de les lluites pel poder a Itàlia... i que al mateix temps dona origen a un cúmul d'infàmies com mai no han tornat a conèixer el pontificat i l'Església Romana. I que més tard tanca l'increïble cercle produint un gran sant, general de la Companyia de Jesús en plena Contrareforma. La fantasia d'un novel·lista audaç no hauria pogut imaginar una història com aquesta.

Hi ha una llegenda inicial, segons la qual un dia de principis del segle XV sant Vicent Ferrer predicava a la ciutat de Lleida, i un jove clergue i jurista, natural de la ciutat valenciana de Xàtiva, es va entusiasmar davant del sermó del cèlebre frare dominicà, i aquest el va veure, el cridà i pareix que li va dir: «Tu seràs papa, i a mi em faràs sant». Fet real o no, el cas és que Alfons de Borja, ja ancià, el contava com a verdader: la prova n'era que, en efecte, ell va arribar a papa amb el nom de Calixt III, i promogué la canonització del taumaturg valencià! Per cert, l'ascens d'Alfons de Borja des de l'anonimat fins al pontificat va ser possible gràcies a una carambola

històrica: el rei Alfons el Magnànim li va encarregar que liquidara les últimes restes del Cisma d'Occident, és a dir, el reducte de la vila i castell de Peníscola on s'havia tancat el «papa» rebel successor de Benet XIII amb mitja dotzena de cardenals residuals; i el jurista de Xàtiva va complir l'encàrrec a la perfecció. L'antipapa va reconèixer el pontífex legítim de Roma i va abdicar, Alfons de Borja va ser nomenat bisbe de València com a premi del seu èxit diplomàtic, i així va començar la història d'un nom que seria universal.

Pocs anys després, el bisbe de València, instal·lat a Nàpols com a conseller del rei Alfons el Magnànim (que acabava d'ocupar el regne meridional italià), era nomenat cardenal i es traslladava a Roma, on habità al palau dels Santi Quattro Coronati al Monte Celio, i on va cridar els seus nebots valencians per enviar-los després a estudiar a Bolonya, seguint la tradició d'estudis jurídics de la família. I en el conclave del 1455, jugant entre els interessos oposats de Milà, Venècia i França, Alfons de Borja va aconseguir molt hàbilment ser elegit papa, amb el nom de Calixt III. Tenia ja setanta-set anys, però li van sobrar energies per organitzar la defensa de Belgrad contra els turcs, i cal recordar que si aquell estiu del 1456 Mehmet II (que feia només tres anys que havia conquistat Constantinoble) hagués ocupat Belgrad, els otomans haurien tingut el camí lliure fins a Budapest i Viena, i la història d'Europa hauria canviat dramàticament. També tingué temps Calixt III per enemistar-se amb quasi tot el món, començant pel mateix Alfons el Magnànim, i per nomenar cardenals dos nebots i omplir Roma de compatriotes seus més o menys aventurers: fins a tres-cents *catalani*, la major part valencians, apareixen amb càrrecs a Roma en la documentació de l'època!

Calixt III va morir el 1458 i el seu nebot Roderic de Borja, nascut també a Xàtiva, cardenal i vicescanner de l'Església als vint-i-cinc anys, va saber aprofitar perfectament la seua posició com a cap de l'administració de l'Església al llarg de més de trenta anys. Roderic va anar guanyant influència a la cúria i a Roma, augmentà la seua riquesa i els seus títols eclesiàstics, i arribà a ser el cardenal més poderós i més ric de l'Església Romana. Va tindre més de mitja dotzena de fills (cosa gens estranya entre els prelatos de l'època), tres de mare desconeguda, i quatre de Vannozza Cattanei, la «quasi

esposa» pública i reconeguda del cardenal, una dama respectable. I als seixanta anys, l'estiu del 1492, va aconseguir ser elegit ell mateix papa, amb bones o amb males arts: negociant amb els competidors, fent grans promeses, i qui sap si comprant vots amb diners abundants (ací ja comença la llegenda, amb contes sobre mules carregades de plata...). Evidentment, la primera cosa que va fer va ser nomenar cardenals diversos nebots seus, i situar membres de la família o del seu entorn immediat en càrrecs importants de la cúria pontificia i com a capitans de tropes i de castells. Era «normal», ho feien tots els papes (la figura del *cardinalis nepos* durarà encara segles) i el *nepotisme* significava una garantia de lleialtat per al pontífex, sobretot per a un papa no italià, que no es podia fiar de ningú més que de la seua família i dels seus propis compatriotes. Allò que ja no era tan habitual és que el papa nomenara un fill seu cardenal i un altre capità general dels exèrcits pontificis, tots dos joveníssims, amb menys de vint anys. I que haguera de calcular aliances polítiques i dinàstiques per aconseguir els matrimonis més avantatjosos per a la seua pròpia i nombrosa prole. Molt menys «normal» era que el protagonista d'aquest ascens fulgurant no fóra un llinatge romà ni italià, sinó una família estrangera, incrustada en la història italiana de manera del tot excepcional. Era una cosa que no tenia precedents a Roma, i que de fet mai no s'ha tornat a produir en la història de l'Església: una aventura irrepetible.

Poc després de l'any sant del 1500, a finals del 1501, Johannes Burchard, mestre de cerimònies d'Alexandre VI, transcrivía en el seu cèlebre diari una suposada carta al noble Silvio Savelli, plena de les més feroçes acusacions contra el pontífex regnant. La carta degué ser escrita per algun membre de la poderosa família Colonna –víctima recent de les confiscacions papals–, amb la intenció que arribara a les mans de l'emperador Maximilià i d'altres sobirans d'Europa, com a mitjà per impedir les maniobres polítiques i militars dels Borja que pretenien imposar un ordre nou a Roma, als territoris de l'Església, i a tota la Itàlia central. En el llatí elegant de la missiva, el papa Alexandre apareix com la perfecta encarnació de l'Anticrist, seguidor de Mahoma, jueu sense convertir, enemic de Déu i dels cristians, i encarnació vivent del dimoni i de tots els pecats. «És impossible imaginar un enemic més declarat de Déu que aquest papa: la menor de les seues faltes és traficar amb els

béns de l'Església», diu la carta. I els palaus apostòlics són escenari d'assassinats, violacions, incestos, orgies i tractes infames amb jovenets i amb donzelles. Els atacs contra Cèsar són igualment violents: «Cèsar és l'amo absolut. Pot satisfer al seu gust totes les passions. Viu rodejat de prostitutes a la manera dels turcs, guardat pels seus soldats armats. Per ordre seua les persones són assassinades, ferides, llançades al Tíber, enverinades, arruïnades. Aquesta gent té set de sang humana». Basten aquestes citacions per comprovar quin era el to i el volum de les acusacions contra els Borja, tan fantàstiques i espectaculars com absolutament irreal.

Set de sang humana, en la prosa llatina del redactor de la carta, i set de poder, de domini, de passar tot el país a sang i a foc, de repartir als fills i néts incestuosos del papa les senyories confiscades als barons, afegeix l'autor anònim. Aquesta era la qüestió: els barons romans, amenaçats pel poder creixent de la família papal, reaccionaven violentament amb l'arma de la calúmnia feroç i del pamflet. Escriure pamflets contra el papa no era cap novetat, i Alexandre VI no solia fer-ne molt de cas. De fet, ja els anys anteriors havia estat objecte de tot tipus de versos satírics per la seua relació pública amb la jove Giulia Farnese, filla d'una família noble i coneguda, i casada amb un Orsini; i les aventures femenines del papa, algunes reals i la major part imaginàries, eren matèria d'epigrames, de pasquins en les parets i de rumors eixits dels mateixos palaus romans. El divorci de la seua filla Lucrècia ja va donar peu a tot tipus d'insídies, quan el marit rebutjat, cosí dels ducs Sforza de Milà, va atribuir al papa unes vagues relacions incestuoses amb la seua pròpia filla. Relacions que, amb tota probabilitat, formen part de la llegenda iniciada aquells mateixos anys com a efectes i resultat del que ara en diríem «propaganda política» dels seus enemics italians. Giovanni Sforza llançà aquella acusació terrible mogut per la rancúnia, per venjança, i per mirar de justificar la vergonya d'un divorci forçat.

Però en tot cas la noblesa italiana no era excessivament delicada a l'hora de fer circular notícies reals o inventades sobre crims familiars, adulteris, fills bastards, verins i punyals, i altres delícies de la vida renaixentista. Històries que, assaonades amb una miqueta de luxúria desbocada, banquets fastuosos i traïdors, i una mica de bruixeria i de presència de dimonis, són matèria comuna de la

crònica de les corts italianes de l'època, i d'algun quadre famós de la pintura renaixentista. La realitat històrica és que el comportament dels Borja de Roma, en definitiva, no era diferent dels Este de Ferrara, els Aragó de Nàpols, els Sforza de Milà o els Medici de Florència. La violència en l'exercici del poder, els pactes trencats, els fills il·legítims, la intriga i la calúmnia, la traïció, són elements que de manera més o menys espectacular eren presents a les corts de tot Europa. I Roma era, també, la cort d'un sobirà, el papa, sempre insegur del seu poder econòmic, militar o polític.

Algunes aventures femenines del papa Alexandre Borja i dels seus fills són del tot certes, alguns assassinats també (no per mitjà d'enverinaments, que era un sistema insegur, sinó amb corda o amb espasa), com ara la mort del segon marit de Lucrècia, Alfons d'Aragó, per ordre de Cèsar i en les mateixes estances vaticanes. També és certa l'ansia de poder, l'embolicada política matrimonial, per la qual la filla del papa, Lucrècia, començà amb un casament que establia l'aliança dels Borja amb els Sforza de Milà, continuà amb un divorci o anul·lació (legal i canònica, això sí), seguit d'un matrimoni amb un príncep de Nàpols (amb qui tingué un fill), posteriorment assassinat, i acabà amb el casament amb el duc sobirà de Ferrara, ciutat on Lucrècia va ser molts anys el centre d'una petita cort refinada, i mare dels nombrosos fills del duc Alfonso d'Este. Quant a les relacions de Lucrècia amb el seu pare, sembla, segons la seua gran biògrafa Maria Bellonci, que van ser molt tendres i afectuoses, però no hi ha possibilitat de confirmar les calúmnies relatives a l'incest, que formen un dels punts forts de la llegenda negra. És cert que Lucrècia, entre el primer matrimoni i el segon, va tindre un fill amagat, producte d'una relació amb un cambrer del palau, i que el papa, per una forma de precaució jurídica, va assumir la paternitat legal de la criatura, dit l'*infans romanus*, per tal d'assegurar-li el nom i els drets a l'herència dels Borja. Però una cosa és el legalisme i una altra la paternitat real.

També és certa, en el cas del papa Borja, la recaptació forçada de diners amb procediments irregulars, des de la venda massiva d'indulgències amb l'excusa de l'amenaça dels turcs, fins a les aportacions forçades dels nous cardenals en el moment d'ocupar el càrrec: el Tresor de Sant Pere era sempre insuficient per a l'ambiciosa

política del papa, per a les necessitats militars, per als casaments dels fills, o per al seu projecte de fundar un estat nou al centre d'Itàlia. I és cert que va practicar l'engany com a arma política, i una certa mesura de violència en forma de judicis forçats, empresonaments al Castel Sant'Angelo, o execucions més o menys sumàries. La realitat, tanmateix, és que en matèria d'intrigues, dones, morts, o fills complicats, els Borja no són excepcionals al costat d'altres llinatges i corts de l'Europa del seu temps. Però es tracta del llinatge del papa de Roma, successor de Sant Pere, i la seua cort és la del Vicari de Crist: és una gran diferència.

Ara bé, el nepotisme papal va ser encara més extrem en temps del seu antecessor Sixt IV della Rovere, que va fer bisbes, arquebisbes o cardenals vint-i-cinc membres de la família; i el luxe, les intrigues i la violència van ser encara més visibles en temps dels seus successors Juli II o Lleó X, i tanmateix la fama infame pareix que només s'aplica als Borja. I pareix com si els Borja, especialment el Papa Alexandre VI, no hagueren aportat res de positiu ni al pontificat, ni a Roma, ni a la cultura del Renaixement. Però els aspectes positius són tan reals com els negatius. D'Alexandre VI tothom recorda les infàmies de la llegenda, però no són tan coneguts alguns dels fets següents: va ser ell qui reorganitzà l'administració central de l'Església Romana, i qui va posar ordre en les finances papals, abans totalment en la ruïna; va ser ell qui retallà el poder de les famílies dels barons romans, que limitaven permanentment l'autoritat del papa; va ser ell qui començà la restauració del poder pontifici en els seus propis estats, llavors ocupats per petites tiranies locals; va ser ell qui va emprendre les primeres reformes als palaus apostòlics (ara mateix, encara hi ha un pati Borja, una torre Borja i uns apartaments Borja bellament decorats per Pinturicchio); va ser ell qui encomanà de manera directa o indirecta, precisament per al jubileu de l'any 1500, obres tan emblemàtiques com la Pietà de Michelangelo o el Tempietto de Bramante; i va ser ell qui posà en marxa les primeres obres d'urbanisme modern a Roma, com ara la Via Alessandrina (actual Della Conciliazione) entre el Castel Sant'Angelo i la plaça de Sant Pere. I va ser Alexandre VI qui va donar un nou impuls a la Universitat de Roma, la Sapienza, on pel temps del Jubileu del 1500 un cert astrònom polonès, de nom Copernic, podia explicar lliurement les seues teories revolucionàries sobre la terra i

el sistema solar, i no solament no el perseguia ningú, sinó que a les seues conferències assistien fins i tot alguns cardenals, i segurament el mateix Cèsar Borja. En definitiva, Alexandre VI va posar els fonaments del pontificat modern, que havia de rebre l'impuls definitiu en mans del seu successor –i enemic– el papa Juli II della Rovere. Precisament el papa que va voler esborrar el nom dels Borja, i que provocà personalment la ruïna final de la família.

La llegenda negra borgiana possiblement no hauria començat com començà sense l'activitat hostil de les velles famílies de Roma (els Conti, Caetani, Orsini, Colonna, Savelli...), acostumades a dominar no solament la ciutat sinó la regió sencera i el mateix poder papal. Els Borja eren els enemics dels grans barons romans, van voler enderrocar els vells poders establerts, i van pagar per això un preu desproporcionat: convertir-se en emblema de tots els pecats d'una «Roma corrupta» i ser el símbol visible dels excessos més baixos del papat. Encarnació de la passió per l'or i pel poder, de verins i assassinats, incest, luxúria i orgies vaticanes, i amb una dosi abundant de bruixeria, de màgia negra i de presència dels poders infernals: tot això junt, compon la recepta habitual de les llegendes negríssimes i de tot tipus de narracions del gènere. Bruixeria i pacte diabòlic, poder i diners, la mort i el sexe. És a dir, res d'original, res de nou. Però els va tocar als Borja ser els seus representants en la categoria més alta i més infausta: en la llegenda, el papa Alexandre VI va vendre l'ànima a L·lucifer amb pacte clàssic, va tindre tot el poder, tots els plaers, i quan va morir molts romans «van veure» com els dimonis voladors se l'emportaven a l'infern directament des de la basílica de Sant Pere, i al voltant del cos negre del papa, la basílica quedava envoltada de flames infernals. Hi ha papers que afirmen coses com aquestes, i hi ha pseudohistoriadors i novel·listes que hi donen crèdit com si qualsevol fantasia grotesca hagués de ser verídica i real.

L'estiu del 1498, en una cerimònia sense precedents, un cardenal, fill de papa regnant, renunciava públicament a la porpra i tornava a l'estat secular. Era la condició per posar en marxa uns projectes personals i polítics que pare i fill tenien ben pensats: immediatament després de la cerimònia, Cèsar Borja va rebre el títol de duc de Valença del Delfinat (duc del Valentinois, conegut a Itàlia com a

duca Valentino, canviant el títol d'arquebisbe de València per un altre amb un nom quasi idèntic!), i poc després empenia viatge a la cort del rei de França. L'objectiu d'aquest viatge era sobretot assegurar-se una aliança, i un suport militar, que li permetria emprendre una política pròpia al centre d'Itàlia. I al mateix temps, procurar-se un casament a l'altura de les seues noves ambicions.

El matrimoni amb Carlota d'Albret, germana del rei de Navarra, deixava segellada l'aliança francesa de Cèsar, el qual, amb el títol de "Borja de França" i amb la flor de lis a l'escut, acompanyà poc més tard Lluís XII en la conquesta i ocupació del ducat de Milà, és a dir, en la caiguda dels Sforza, antics aliats de Roderic Borja. A continuació, el rei de França li va proporcionar un contingent militar important, amb l'ajut del qual, i de tropes pròpies, Cèsar va iniciar ràpidament les primeres campanyes contra els senyors autònoms dels estats pontificis. La primera raó, era restaurar el poder territorial de l'Església de Roma. La segona, inicialment no declarada, era començar a construir un estat propi en les regions centrals d'Itàlia.

Mentrestant, a Roma, el papa mateix, amb l'excusa d'un delictes de lesa majestat, confiscava els castells i les possessions de la poderosa família Caetani, i amb aquests i altres castells els néts del papa Alexandre, fills de Lucrècia, rebien els primers títols i senyories: Joan de Borja, *infans romanus*, era nomenat duc de Nepi, i Roderic d'Aragó i Borja (fill del gendre assassinat del papa), rebia el ducat de Sermoneta. I *duchetti*, com eren coneguts a Roma els dos infants, havien de ser, en la imaginació exaltada de l'avi, els nous senyors de dotzenes de castells i de viles, els nous barons romans, els Borja successors dels grans noms de nissaga immemorial com els Orsini, els Colonna o els Conti. El somni del papa era pura fantasia, un error molt greu que necessàriament havia de despertar una resistència violenta. L'altre projecte, però, substancialment militar i polític, era de més envergadura i potser tenia més sentit i més possibilitats de consolidar-se i de durar. Era la idea de suprimir els petits tirans locals que usurpaven el poder i l'autoritat del papa a les ciutats dels territoris de l'Església, i d'instal·lar en aquestes regions una administració nova i ben organitzada. Com a resultat paral·lel, el pontífex i el seu fill tenien segurament el disseny de reservar una part

d'aquestes terres recuperades, i d'altres del centre de la península, per tal de formar un principat o estat nou, ja no com a part dels estats pontificis, sinó sota la sobirania de Cèsar.

Així, entre el setembre de 1499 i el febrer del 1500, Cèsar va conquerir les ciutats d'Ímola i Forlì, a la Romanya, i després va fer una entrada triomfal a Roma, on el papa el nomenà Capità General de l'Església. Després, en una segona campanya, va conquerir igualment Pesaro, Rímini, Faenza i altres ciutats, i així anava posant els fonaments d'un territori propi, formalment sota l'autoritat papal però en realitat controlat per capitans i administradors fidels al fill del papa. En el camí, alguns crims polítics especialment odiosos li degueren semblar inevitables, com la mort del jove senyor de Faenza, Astorre Manfredi, presoner d'honor, llançat al Tíber amb una bala de canó al coll.

Cèsar hagué d'interrompre momentàniament les pròpies campanyes per unir-se a l'exèrcit del rei de França que baixava cap a Nàpols, i la conquesta sanguinària de Capua degué augmentar la incipient fama de crueltat del fill del papa. En tot cas, el Capità General de l'Església sabia com formar una milícia eficaç: amb bons oficials, bona paga, uniformes, armament, i disciplina i entrenament constant. Uns conceptes i mètodes que s'allunyaven tant de la tropa feudal dels barons com de les bandes irregulars dels *condottieri*, però que exigien un finançament abundant. Els diners, evidentment, venien del papa, que es dedicà a augmentar els seus ingressos per mitjans sovint poc regulars, des de la subhasta de càrrecs de la cúria fins a la confiscació dels béns d'altres barons romans, passant per la venda massiva d'indulgències.

Després de l'ocupació del ducat d'Urbino, Cèsar ja controlava quasi tota la Romanya i la costa central de l'Adriàtic, un territori considerable. I allà començà l'experiment d'una nova organització militar i sobretot d'una nova administració civil que, comparativament, pot considerar-se ordenada i moderna. Juristes italians o valencians, humanistes, experts en comptabilitat, o enginyers militars com Leonardo da Vinci, acompanyaven la cort mòbil de Cèsar. El qual, convertit ja en duc de Romanya, va instal·lar provisionalment la capital a Cesena, i començà a planejar

la conquesta de Siena i de Bolonya. L'etapa següent, com van veure clarament molts contemporanis, era el control de Florència, de la Toscana, i en definitiva de tota la Itàlia central, de costa a costa. El florentí Niccolò Macchiavelli, enviat com a observador oficial i negociador eventual, va preveure molt bé aquest projecte d'un estat diferent. De fet, el papa Alexandre Borja i el seu fill el van impressionar profundament com a mestres en l'art de guanyar i exercir un poder *nou*, i serien un dels exemples o inspiradors del seu clàssic *Il Principe*, fonament de la ideologia moderna del poder.

El casament de Lucrecia amb el duc de Ferrara tenia també com a objectiu protegir el nou estat pel nord, mentre Cèsar completava els seus plans. Però l'any 1502 el temps començava a ser escàs: el xoc entre Lluís XII i Ferran el Catòlic pel domini de Nàpols era ja obert i declarat, i el papa no podia mantindre indefinidament una posició autònoma entre les dos potències. De fet, a més de voler fundar un principat per al seu fill, Alexandre VI tenia clar que un estat fort i compacte al centre de la península era l'única manera d'impedir que França des del nord i Castella-Espanya des del sud acabaren xocant i controlant tot Itàlia. L'estat nou de Cèsar, per tant, seria purament italià: l'única part d'Itàlia, al costat de Venècia, independent del control estranger. I fins i tot va circular la imatge (un somni, un auguri, una fantasia) d'un Cèsar Borja rei d'una Itàlia lliure. Al segle XIX, alguns escriptors i polítics romàntics, del temps del *Risorgimento*, van reprendre aquesta imatge premonitòria i patriòtica.

Quant a Cèsar, després d'haver conquistat part de la Itàlia central, després de ser proclamat duc de la Romanya, duc del Valentinois i «cosí» del rei de França, després d'inspirar a Niccolò Macchiavelli algunes idees noves sobre l'exercici del poder militar i polític, després de tindre el gran Leonardo da Vinci com a enginyer i arquitecte militar... va veure com el seu gran projecte d'un principat nou i modern s'esfondrava ràpidament a la mort del seu pare el papa, l'estiu del 1503, com a resultat d'una malària, no de cap enverinament llegendari (l'escena famosa del projecte d'enverinament dels cardenals, és del tot imaginària). Mort Alexandre VI, el somni del pare i del fill no podia durar més que la vida del papa mateix, i l'estiu del 1503 es va ensorrar com un castell d'arena a la vora del

mar. Cèsar va ser desposseït de tot poder per ordre del nou papa Juli II della Rovere, enemic implacable dels Borja. Després va ser lliurat als castellans i presoner de Ferran el Catòlic, va escapar a Navarra, i acabà mort en el setge de Viana, el 1507, combatent a favor del seu cunyat el rei Joan d'Albret. La seua germana Lucrècia, casada per tercera vegada el 1502, va acabar pacíficament els seus dies com a duquessa de Ferrara, una de les corts renaixentistes més refinades d'Itàlia, on va ser enterrada en el monestir femení que ella mateixa havia fundat.

I així acabaren els cinquanta anys de poder i de glòria del nom més insigne que els valencians hem aportat mai a la història d'Europa... i que després hem oblidat vergonyosament durant més de cinc segles.

